

خلاقیت در آموزش و پرورش^۱

(تهدیدها، فرصت‌ها و ارائه راه‌حل‌های پیشنهادی)

عبدالرحمن جرجانی^۲

مقدمه:

زندگی پیچیده امروزی، هر لحظه در حال تازه شدن است و خلاقیت و نوآوری، ضرورت استمرار زندگی فعال. انسان برای خلق نشاط و پویایی در زندگی نیازمند نوآوری و ابتکار است تا انگیزه تنوع‌طلبی خود را ارضا کند. جامعه انسانی برای زنده ماندن و گریز از مرگ و ایستایی به تحول و نوآوری نیاز دارد. امروز شعار "نابودی در انتظار شماست مگر اینکه خلاق و نوآور باشید" در پیش روی مدیران همه سازمان‌ها قرار دارد اما مسئولیت سازمان‌های آموزشی به خصوص آموزش و پرورش که وظیفه تعلیم و تربیت فرزندان و آینده‌سازان جامعه را برعهده دارد، صبغه‌ای دیگر به خود می‌گیرد. از این رو سازمان‌های آموزشی از یک سو وظیفه فراهم آوردن زمینه رشد و پرورش خلاقیت و نوآوری و استفاده صحیح و جهت‌دار از استعدادها و توانایی‌های افراد را برعهده دارند که این خود زمینه ساز توسعه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و ... در جامعه است و از سوی دیگر برای پویایی خود نیازمند پرورش و بهره‌مندی از خلاقیت و نوآوری در سطوح سازمانی می‌باشند.

۱- منبع: سایت پژوهشکده تعلیم و تربیت سازمان آموزش و پرورش استان گلستان

۲- معاون آموزش و پرورش شهرستان آق‌قلا

تعریف خلاقیت

صاحب نظران تعریف‌های متعددی از خلاقیت و نوآوری ارائه داده‌اند. "استیفن رایبزنز" خلاقیت را به معنای توانایی ترکیب اندیشه‌ها و نظرات در یک روش منحصر به فرد با ایجاد پیوستگی بین آنان بیان می‌کند. او نوآوری را به معنای فرایند اخذ اندیشه خلاق و تبدیل آن به محصول، خدمات و روش‌های جدید عملیات می‌داند. "رضائیان" خلاقیت را به کارگیری توانایی‌های ذهنی برای ایجاد یک فکر یا مفهوم جدید می‌داند. نوآوری به کارگیری اندیشه‌های جدید ناشی از خلاقیت است که می‌تواند به صورت یک محصول جدید، خدمت جدید یا راه حل جدید انجام کارها باشد. شاید به جرأت بتوان گفت که جامع‌ترین تعریف خلاقیت توسط "گیلفورد" دانشمند آمریکایی عرضه شده است. او خلاقیت را با تفکر واگرا (دست یافتن به رهیافت‌های جدید برای مسائل) در مقابل تفکر همگرا (دست یافتن به پاسخ) مترادف دانسته است. افرادی که تفکر واگرا دارند در فکر و عمل خود با دیگران تفاوت دارند و از عرف و عادت دور شده، روش‌های خلاق و جدید را به کار می‌برند. برعکس کسانی که از این خصوصیت برخوردار نیستند تفکر همگرا دارند و در فکر و عمل خود از عرف و عادت پیروی می‌کنند. پس تفکر واگرا یعنی دور شدن از یک نقطه مشترک که همان رسم و سنت و عرف اجتماع است و تفکر همگرا یعنی نزدیک شدن به آن نقطه.

شده از طرف معلم یا مدیر قرار گرفته و مطابق برنامه از پیش تعیین شده حتی در جزئیات به پیش می‌روند. در آموزش خلاقانه، فراگیرنده خود نقش فعال ایفا نموده و مربی یا رهبر به جز در کلیات و جهت اصلی آموزش، نقش تعیین‌کننده‌ای ندارد.

۲- برنامه‌های آموزش و محتوای مطالب حتی الامکان باید موجب رشد و توسعه تفکر واگرا به جای تفکر همگرا در فراگیران شود.

۳- شناخت علائق و انگیزه عاطفی و غیرعاطفی هر یک از فراگیران برای پیشبرد امر آموزشی ضروری است.

۴- مباحث و فنون مطرح شده در هر مرحله از آموزش و پرورش فراگیرندگان باید کاربردی ملموس و عملی در زندگی و کار فرد داشته باشد.

۵- امید به آینده و ایمان و اعتقاد به آنچه پس از تلاش و استمرار نصیب فراگیر خواهد شد باید در دوره‌های آموزش خلاقیت مورد تاکید قرار گرفته تا انگیزه بیشتری برای فراگیرنده به وجود آید.

امروزه ثابت شده است که برخلاف باور بسیاری که ابداع و خلاقیت را خصوصیت ذاتی بعضی افراد می‌دانند، این استعداد در نوع بشر به اندازه حافظه عمومیت دارد و می‌توان آن را با کاربرد اصول و فنون معین و ایجاد طرز تفکرهای جدید و ایجاد محیطی مناسب پرورش داد. "رابرت آپسین" می‌گوید: "من پس از بیست سال تحقیق، بررسی و مطالعه روی این مسئله به این نتیجه رسیدم که همه انسان‌ها از قوه خلاقیت برخوردار هستند و استثنایی وجود ندارد." پس می‌توان موهبت خلاقیت را با به کارنگرفتن پُرمرده نمود و یا با انجام فعالیت‌هایی که بیشترین امکان را برای پرورش خلاقیت ایجاد می‌کند آن را توسعه داد. برای رشد استعداد خلاق، سازمان باید شرایط و جویز را فراهم سازد هر چند که خود فرد نیز در رشد این استعداد نقش اساسی دارد.

جهت‌گیری خلاقیت در سازمان‌های آموزشی

۱- در اغلب آموزش‌های سنتی، فراگیران فقط در معرض مطالب و مهارت‌های ارائه

موانع خلاقیت

- موانع خلاقیت را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: ۱- موانع فردی ۲- موانع اجتماعی ۳- موانع سازمانی
- موانع فردی خلاقیت شامل موارد ذیل می‌باشد:
- ۱- عدم اعتماد به نفس ۲- دلسرد شدن
  - ۳- تاکید بر عادت‌های پیشین ۴- محافظه کاری
  - ۵- وابستگی و جمود فکری ۶- عدم تمرکز ذهنی
  - ۷- عدم استفاده از ظرفیت مغز ۸- مقاوم نبودن
  - ۹- کمرویی ۱۰- عدم انعطاف پذیری

۶- تجسم وضع آینده مسئله و مقایسه آن با وضعیت فعلی، کمک مفیدی به یافتن راه حل‌های بدیع خواهد نمود.

اصولاً "استعداد خلاق در محیط‌های مطلوب، شکوفا و متبلور می‌شود بنابراین یکی از الزامات و روش‌های مهم برای تبلور خلاقیت، ایجاد فضای محرک، مستعد و به‌طور کلی خلاق است. در سازمان‌های آموزشی علاوه بر این که چنین فضایی باید برای معلمان و مدیران مهیا باشد، معلمان نیز باید زمینه لازم و فضای مطلوب را برای دانش آموزان فراهم سازند.

یکی دیگر از شیوه‌های مهم و پرچندبهره پرورش خلاقیت و نوآوری، مشورت است. اساساً یکی از نشانه‌های رشد اجتماعی، شورا و مشورت است و بدون تردید افرادی که اهل مشورت هستند از عقل و فکر بیشتری برخوردار می‌باشند. اسلام نیز انسان را به شورا و مشورت ترغیب نموده و پیامبر اسلام نیز از مشورت به عنوان یک اصل تربیتی استفاده کرده است. در واقع هر قدر مدیران در سازمان‌های آموزشی از دانش و تجربه کافی برخوردار باشند باز هم مشورت با دیگران، افق‌های تازه‌ای را برای آنها خواهد گشود. حضرت علی (ع) می‌فرماید: مهم‌ترین راه حل‌ها و صحیح‌ترین شیوه‌ها با استفاده از اندیشه‌های افراد مختلف به دست می‌آید.

ویژگی‌های افراد خلاق

بنا بر تحقیقات و بررسی‌های انجام شده توسط صاحب نظران و پژوهشگران، عوامل زیر در بروز خلاقیت مؤثر می‌باشد:

نداشتن تعصب نسبت به تغییر، علاقه به یادگیری و کنجکاو بودن، علاقه به آزمایش و تجربه دائمی، گرایش به کارهای پیچیده، توسعه دامنه دانش و آگاهی خود، واقع بینی، اعتماد به نفس بالا، توجه به زمان و وقت شناسی، شجاعت در پذیرش عیوب خود، توانایی تشخیص آنان و قدرت ترک عادت‌های ناپسند، توجه توأم به رؤیا و عمل، رک گویی و صراحت بیان، داشتن قدرت جمع بندی مسائل و قضایا و نتیجه‌گیری، بیان عقیده خود در جلسات، عدم پافشاری در تحمیل عقاید خود، شوخ طبعی، میل به ریسک کردن، پشتکار و تلاش مستمر و داشتن ظرفیت بالا در تحمل ناملایمات.

تهدیدها

۱- رکود علمی نیروی انسانی: منابع انسانی که در واقع زیرساخت آموزش و پرورش هستند متاثر از وقایع و فراز و نشیب‌های اجتماعی و بعضی باورهای تحمیلی از سوی عوامل بیرونی، دچار نوعی بی‌انگیزگی و به دنبال آن رکود علمی می‌گردند که پیامدهای زیان بار و مخرب آن علاوه بر خود منبع بر روی محصول نیز اثر گذاشته و محصول آینده را صرفاً با ارزش‌های کمی تربیت نموده و کمتر به کیفیت که در اینجا همان خلاقیت و مهارت‌های لازم است، پرداخته می‌شود.

۲- دیدگاه سنتی مدیران و معلمان
۳- فضای نامناسب ۴- محتوا محوری
۵- ارزش گذاری های قالبی و کمی ۶- انحراف
مسیر ارزش یابی مستمر از اهداف تعریف شده

فرصت‌ها

۱- نیروی انسانی موجود (شناسایی نیروهای دارای ویژگی های فرد خلاق و به کارگیری این افراد در گلوگاه های موجود)
۲- مجامع تخصصی گروه های آموزشی: با توجه به نقش مشورت در پرورش خلاقیت، ورود به این مجامع و ایجاد فضای معنوی رشد خلاقیت در همکاران، به کارگیری و اجرای سیاست های انگیزشی، رقابتی، ترویج روش های جدید، تجربه برگزاری کلاس درس خارج از محیط فیزیکی کلاس و ترویج نگرش نو به ارزش یابی مستمر می تواند مؤثر واقع شود.
۳- کمیته پژوهش: انتخاب رابطین پژوهشی در آموزشگاه ها و هدایت رابطین برای ترویج ویژگی های خلاقیت و شناسایی دانش آموزان فعال و تشکیل گروه کاری دانش آموزی
۴- دانش آموزان: با توجه به بهره هوشی بالای دانش آموزان ایرانی وجود استعداد های درخشان در آنها، این منبع عظیم منسجم با ایجاد فرصت های لازم و محیط و فضای مطلوب می تواند تبدیل به نیروی فعال کنجکاو و خلاق گردد.

۵- اولیای دانش آموزان: والدین در محیط خانواده این قابلیت را دارند که محیط را برای تقویت روحیه پرسشگری و کنجکاوی آماده نمایند و خود نیز با طرح پرسش و یا پاسخ منطقی به کنجکاوی فرزندان، مسیر را هموار کنند.

راه حل های پیشنهادی

معلمان:

۱- تدوین و اجرای سیاست های انگیزشی و تشویقی برای همکاران
۲- آموزش نیروی انسانی توسط اساتید مجرب در قالب کارگاه های تابستانی
۳- طرح موضوع به صورت کاربردی در جلسات شورای معلمان
۴- تشویق معلمان به آزمایش کردن و کاربرست روش های تازه
۵- ایجاد محیط آزاد و روابط صمیمانه میان معلمان و رهبران رسمی مدارس برای کاربرست یافته ها و روش های نوین
۶- تشخیص ارزش کار و تشویق افرادی که به آزمایش روش های نوین مبادرت می ورزند.

دانش آموزان:

۱- برای پرسش های دانش آموزان باید اهمیت قائل شده و آنان را راهنمایی نمود تا

خود جواب پرسش ها را بیابند. (تقویت روحیه پرسشگری و کنجکاوی)

۲- عقاید غیرعادی باید مورد احترام قرار گیرد و ارزش آن برای کودکان روشن گردد.

۳- باید به کودکان نشان داد که عقایدشان دارای ارزش است و عقایدی که امکان اجرای آن در کلاس میسر باشد، پذیرفتنی است.

۴- گاهی اوقات بدون این که تهدیدی از جهت نمره، ارزش یابی و یا انتقاد در کار باشد باید کودکان را آزاد گذاشت تا کارهایی را که خودشان می خواهند انجام دهند.

۵- هرگز نباید در مورد رفتار دانش آموزان بدون این که علل و نتایج آن مشخص شود، قضاوت نمود.

۶- تشویق دانش آموزان به داشتن و ارائه اندیشه های بکر

کتاب درسی

۱- تجدید نظر در تدوین بعضی از کتاب درسی با رویکرد کاربردی کردن متون به ویژه در علوم پایه و فصل بندی موضوعی آن
۲- تاکید بر فعالیت ها و مهارت های خارج از کلاس و کاربرست آموزه های علمی
در زندگی عادی □

منابع:

- غلامپور. عباس، خلاقیت و نوآوری در سازمان های آموزشی
- فصلنامه مدیریت شماره های ۲۳ الی ۲۵
- بودو. آلن، خلاقیت در آموزشگاه
- تبور آگلی فیشانی، خلاقیت و نوآوری در انسان و سازمان ها

